

SLOVENSKA POLITIČNA MISEL O NARODU MED OBEMA VOJNAMA

JANKO PRUNK

Povzetek

Slovenska politična misel med obema vojnama se je razvijala v precej tesni korelaciji s politično mislijo tega časa v Evropi, z nekaj svojimi posebnostmi. V slovenski politični misli in političnem življenju se je kljub vključitvi v jugoslovansko državo po prvi svetovni vojni ohranjala tradicija srednjeevropske politične misli, tako po političnih vsebinah (liberalna, krščansko-socialna in socialnodemokratska) kakor po nekaterih temeljnih pogledih (človekove pravice, demokracija, parlamentarizem, socialno zavarovanje, socialno zastopstvo). K tej temeljni stari orientaciji se je v novi državi pridružila še politična misel skrajne radikalne delavske komunistične levice, ki pa so jo slovenski komunisti sprejemali, zlasti v tridesetih letih, preko novega državnega centra Beograda. Največjo posebnost in verjetno največjo ustvarjalnost večine slovenskih političnih subjektov med obema vojnama pa je zaznati na področju narodnega vprašanja. Slovensko narodno vprašanje tudi v prvi jugoslovanski državi ni bilo idealno rešeno in slovenski narod ni bil s svojim položajem zadovoljen. Razmišljal in iskal je nove rešitve svojega položaja, ki jih je zvečine ugledal v močno avtonomni Sloveniji in v okviru jugoslovanske federacije.

Janko Prunk je redni profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani; e-pošta: janko.prunk@fdv.uni-lj.si.

V slovenski politični misli skozi skoraj 150 let prevladuje razmislek o narodu in narodnem vprašanju. To je razumljivo, saj je bil položaj slovenskega naroda brez avtonomije oz. brez lastne države ključni narodov eksistenčni politični problem. Zato je slovenska politična misel prav na področju razmisleka o narodu najproduktivnejša in tudi najbolj poglobljena in najbolj svojska, če jo ocenjujemo v kontekstu evropske politične misli, v katero je bila ves čas vpeta in jo je na mnogih področjih zvesto posvajala oz. jo prilagajala ali akomodirala, kot ocenjujejo raziskovalci, zgodovinarji v zadnjem času (Prunk 1977, Pelikan 1997).

Slovenski politični načelni teoretični (lahko bi rekli kar politološki) premislek o narodu je bil že leta 1848 v pomladi narodov nekaj originalnega v vsej habsburški monarhiji in verjetno tudi v celotni Evropi. Malo mu je bil podoben le koncept Ukrajincev. Slovenci so svoje narodne zahteve utemeljevali na temelju prirodnega in ne zgodovinskega prava, kajti na neko zgodovinsko pravo se v zahtevi po zedinjeni Sloveniji niso mogli sklicevati, ker ni nikoli obstajala. S tem so se postavili na stališče narodne samoodločbe v revolucionarnem meščanskem smislu, ki upošteva živo moč obstoječih narodov ter ruši zgodovinske in legitimistične tradicije. V zgodovinski vedi je ta slovenska posebnost znana in ocenjena že od šestdesetih let 20. stoletja (Kann 1964, Zwitter 1966). V politološki znanosti pa to ni zabeleženo. Tako stališče je bilo najbolj izraženo v članku dr. Josipa Kranjca, doma iz Škal pri Velenju, v letu 1848 docenta prava na graški univerzi in vidnega člana narodnopolitičnega društva Slovenija v Gradcu. Kranjec je v članku Nemško-slovenske razmere (ki je bil polemika z zagovorniki vključitve slovenskih dežel v frankfurtsko Nemčijo) utemeljil zedinjeno Slovenijo na podlagi prirodnega in ne zgodovinskega prava takole: »Nobenemu narodu ni moč odrekati, da sme varovati svoje temeljne pravice, pa naj so komu še tako nevšečne.« In je zatrdil, da se Slovenci ne bodo sami ubili iz golega strahu pred smrtjo. V spisu je zavrnil vključitev zedinjene Slovenije v veliko Nemčijo, kar kaže slovensko narodno samozavest (Prunk 1992, 63). Iz te samozavesti so Slovenci živeli in črpali svoj razmislek in odločitve ter si jih prizadevali udejanjiti v političnem življenju skozi celih 150 let.

Svoje premišljevanje narodnega ali nacionalnega fenomena in svojega narodnega vprašanja je slovenski narod nadaljeval vso ustavno dobo habsburške monarhije, ki je tako razmišljanje in izražanje dopuščala, čeprav je v praksi njegovo realizacijo – narodnopolitično avtonomijo zedinjene Slovenije – preprečevala. O narodnem fenomenu in slovenskem narodnem vprašanju so razmišljali in pisali od konca 19. stoletja vsi slovenski politični subjekti, to je vse slovenske politične stranke in nekateri posamezniki. Vsi so videli rešitev slovenskega narodnega vprašanja v združitvi vseh slovenskih pokrajin v eno avtonomno deželo Slovenijo v okviru habsburške monarhije. V teh razmislekih je bilo lahko opaziti določene razlike, ki so izvirale iz različnih idejnopolitičnih opredelitev slovenskih političnih subjektov za liberalizem, za politični katolicizem ali boljše za katoliško narodnjaštvo ali za marksistični socializem. Vse te idejnopolitične struje evropskega političnega življenja in idejnega razmisleka so se v pogledu na nacionalni fenomen in na narodno vprašanje v marsičem razlikovale.

O tej evropski raznolikosti tu ne moremo govoriti. Omenimo le to, da so se v Evropi z narodnim fenomenom in narodnim vprašanjem največ in najbolj poglobljeno ukvarjali liberalci, ki pa so marsikdaj opuščali svojo izvirno liberalno demokratično stališče o naravni pravici narodov do samoodločbe in so se, zlasti ko

so osvojili oblast, v svojih deželah priklonili zgodovinskemu pravu, ki je legitimiralo njihovo pravico vladati nad vsem svojim državnim ozemljem, četudi je na njem živelo poleg vladajočega še en ali več drugih narodov, ki so zahtevali avtonomijo in neodločbo na osnovi prirodnega prava (Gellner 1983; Schulze 1994; Wehler 2001). Stranke političnega katolicizma oz. katoliško-narodnjaške stranke so izhajale iz katoliške univerzalistične doktrine, v središču katere je bila na prvem mestu misel o univerzalnem krščanskem občestvu, v katerem se more človek kristjan realizirati in je nacionalizem zanj neka motnja. Toda od konca 19. stoletja katoliške narodne stranke, predvsem pri manjših narodih, Flamcih, Poljaki, Slovenci, Irčih, Katalonci, narodnega fenomena in narodnega vprašanja ne minimalizirajo in ga ne potiskajo iz svojega miselnega obzorja, pač pa ga celo instrumentalizirajo v boju za uveljavljanje prevlade krščanskega pogleda na človeka, družbo in politiko proti liberalizmu. Tako se pri teh narodih v določenih trenutkih pred in med prvo svetovno vojno in določenih situacijah krščansko-ljudske stranke povzpnejo na čelo boja za nacionalno emancipacijo svojih narodov (Juhant in Valenčič 1994; Nell-Breuning 1997; Buchstab in Uertz 2004).

Marksistična socialna demokracija je v glavnem na narodno vprašanje gledala razredno kot na fenomen, ki ga je rodila meščanska družba in bo z njenim koncem tudi izginil. V času obstoja meščanske družbe so seveda upoštevali eksistenco narodov, so pa odklanjali vsak nacionalizem in govorili o internacionalizmu (Prepeluh 1912; Mommsen 1963; Redžić 1977).

Politično razmišljanje o fenomenu naroda in o slovenskem narodnem vprašanju se je zelo intenziviralo v desetletju pred prvo svetovno vojno v vseh treh idejnopolitičnih taborih, h katerim lahko prištejemo v tem času še četrtga, masarykovce, majhno skupino intelektualcev, ki bi jih lahko označili kot nekakšne skrajno leve meščanske demokrate, ki so prehajali na socialdemokratske pozicije (Gantar Godina 1987).

Najštevilčnejši in najvplivnejši slovenski politični konservativni katoliško-narodnjaški tabor, v katerem je v tem času igral pomembno vlogo socialno levo usmerjeni Janez Evangelist Krek, je propagiral rešitev slovenskega narodnega vprašanja v obliki skupne slovensko-hrvaške državne enote v okviru habsburške monarhije. Ta koncepcija se je imenovala trializem, kajti predvideval je preureditev habsburške dualistične monarhije v tripartitno državo. Če bi ta koncept hoteli politološko definirati, bi ga lahko imenovali nekakšno zmes med federalizmom in konfederalizmom. Trialistični koncept pa ni nikoli, vse do konca habsburške monarhije, povedal, kakšno bi bilo razmerje med Slovenci (zedinjena Slovenija) in Hrvati v tej trialistični enoti. Zakaj do tega ni prišlo, lahko ugibamo. Slovenski politiki so vedeli, da bo razmerje med obema narodoma težko urediti. Slovenci so se zavedali močnejšega narodno-političnega položaja Hrvatov in njihovih hegemonističnih apetitov. Zato Hrvatov niso hoteli dražiti s svojimi zahtevami po garanciji visoke slovenske avtonomije in jih tako odvracati od politične povezave, ki se je Slovincem v dani situaciji zdela edina rešitev za slovensko narodno vprašanje. Raje so poudarjali veliko povezanost in sorodnost Slovencev in Hrvatov, tako na jezikovnem kot tudi na verskem področju. Tako so celo nekateri pametni Slovenci govorili o možnosti nastanka enotnega slovensko-hrvaškega naroda, ki bo v celoti sprejel hrvaški jezik. O tem je leta 1913 pisal ugledni teolog dr. Aleš Ušeničnik v znanstvenem časopisu katoliškega gibanja – zavedal se je, da »je bil kulturni razvoj

Slovencev, Hrvatov in Srbov tako različen, da ni lahko najti tiste kulturne enotnosti, ki je pogoj enoti narodnosti« (Prunk 1992, 163–166). Zato se je Ušeničnik vprašal, ali niso te tri narodnosti na taki stopnji razvoja, da bi se mogle sčasoma asimilirati v en narod, in je na to odgovoril, »da je narodnost vendar le dejstvo volje, se ve, da ne more biti volje, če ni resnične skupnosti« (prav tam), in je nato konkretno razložil, kako bi nastal ta skupni narod in kakšen bi bil. Predpostavil je, da Slovenci nimajo zadostnih življenjskih pogojev za samostojen narodni razvoj in da bi to lahko dobili le z združitvijo (asimilacijo) z drugimi etničnimi skupinami. Omenil je, da pridejo v poštev le Nemci in Hrvati, in nato razložil, s katerimi je asimilacija naravnnejša: »Menda ni nobenega dvoma, da s Hrvati. Od Nemcev nas loči vse to, kar je plemenskega, s Hrvati smo istega plemena. Od Nemcev nas loči jezik, s Hrvati imamo tudi sorodni jezik. Če se asimiliramo Nemcem, smo mi pasivni, nemška bitnost bi nas tako rekoč použila. Če pa se asimiliramo Hrvatom, v veliki meri asimiliramo tudi mi: oni bi nam dali svoj bolj razviti in razširjeni jezik, mi pa bi jim dali premnoge elemente svoje kulture« (prav tam).

Za zaključek zapiše prav izmišljeno tolažilno nerealno trditev: »Če abstrahiramo jezik, bi postali Hrvati bolj Slovenci kot pa Slovenci Hrvati. Če prav to premislimo, se nam zdi, da bi po pravici lahko rekli: v združenju s Hrvati bi mi šele našli pravo narodnosti in samo sebe (Prunk 1992, 435).

Tako pisanje po eni strani kaže veliko eksistenčno stisko slovenskega naroda pred prvo svetovno vojno in iskanje neke rešitve. Za njegov obstoj za vsako ceno. Po drugi strani pa je s trditvijo, da je narodnost končno dejstvo volje na višini pogledov tedanje evropske kulturne antropologije, npr. francoskega sociologa Renana, da je opredelitev za narodnost vsakdanji plebiscit.

Take novoilirske špekulacije so delili še nekateri politiki v Slovenski ljudski stranki, ki je zagovarjala samobitnost slovenskega naroda ter zaupala v njegovo ohranitev in razvojno perspektivo. Novoilirstvo ali jugoslovanski narodni unitarizem je zagovarjal enako tezo kot slovenski ilirci v predmarčni dobi o zlitju slovenskega in hrvaškega naroda v enoten narod z enim – hrvaškim jezikom. Videti je, da je Slovenska ljudska stranka bolje poznala slovensko ljudstvo kot njena konkurentka slovenska liberalna stranka. Ta se je v desetletju pred vojno najbolj zavzemala za kulturno asimilacijo s Hrvati in Srbi, za tako imenovano unitarno Jugoslavijo, v čemer je videla tudi politično rešitev za slovenski narod. V tako strategijo se je zatekala, ker ni imela v političnem pogledu nobene alternativne trialistični konceptiji katoliških narodnjakov. Svoje novoilirske poglede so objavili v anketi svojega časopisa Veda na začetku leta 1913 (Prunk 1992).

Vodstvo socialnodemokratske stranke je tudi delilo jugoslovansko kulturno narodno unitaristično konceptijo, njeno konkretno politično udejanjanje pa je pričakovalo od socialistične revolucije v habsburški monarhiji in so to izrazili v Tivolski resoluciji 1909 (Prepeluh 1912).

Edini objektivni realistični pogled na slovensko narodno vprašanje so imeli socialdemokratski izobraženci – masarykovci, ki so bili tesno povezani s pisateljem Ivanom Cankarjem. Ta je tudi najjasneje formuliral njihovo stališče v svojem predavanju Slovenci in Jugoslovani, aprila 1913. Videti je, da je kot umetnik najboljše poznal antropologijo naroda, seveda posebno slovenskega, ki je vso svojo narodnost utemeljeval v svojem slovenskem jeziku. Cankar je poudaril, da kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu ne eksistira. Podal je zelo natančno

oceno o kulturno-civilizacijski razliki med Slovenci in drugimi Jugoslovani, vključno s Hrvati, ki jo je ustanovil tisočletni separaten zgodovinski razvoj, ki je Slovence izoblikoval v zahodnoevropski narod, kljub jezikovni sorodnosti z Jugoslovani. Povedal je, da se novega jugoslovanskega naroda ne da narediti. Predlagal pa je skupen politični projekt, federativno republiko jugoslovansko (Prunk, 1992).

To lucidno Cankarjevo analizo je nato slovenska politična misel pozabljala, še zlasti liberalna in z majhno izjemo tudi socialistična. Prva se je ozavestila na začetku leta 1921 katoliško narodnjaška stranka. Leta 1923 pa je sledila še komunistična (Perovšek 1984).

Med prvo svetovno vojno so vsi slovenski politični subjekti poudarjali unitarizem Slovencev, Hrvatov in Srbov kot najmočnejši argument za ustvaritev skupne državne tvorbe Jugoslovanov z ozemlja habsburške monarhije, seveda še vedno v okviru te monarhije.

Taka politična misel je bila podlaga za politično odločitev Slovencev (za katero so ti pridobili še druge jugoslovanske poslance iz Dalmacije in Istre) za majniško deklaracijo v dunajskem parlamentu 30. maja 1917. Deklaracija, ki jo je prebral načelnik Jugoslovanskega kluba, Slovenec dr. Anton Korošec, je zahtevala od vladarja in vlade, da se »na temelju narodnostnega načela in hrvaškega državnega prava zedinijo vsa ozemlja monarhije, na katerih žive Slovenci, Hrvati in Srbi, v samostojno državno telo, prosto vsakega tujega gospodstva, zgrajeno na demokratičnem principu, pod habsburškim žezlom« (Pleterski 1971, 116).

Ta zamisel, ki ni nič govorila o notranji ureditvi nove jugoslovanske tvorbe, je nato vodila slovensko politiko več ali manj do konca prve svetovne vojne. Nekoliko ji je zaradi razrednega principa nasprotovala slovenska socialna demokracija. Toda jeseni 1917 je deklaracijsko politiko podprla tudi mlajša struja socialdemokratske stranke. Eden od njenih voditeljev, Albin Prepeluh - Abditus, je v članku Ideja ali dogma v Napreju 22. septembra 1917 zapisal, da v tej dobi socialisti ne morejo drugega, kot biti edini s svojim narodom – »zakaj strašno bi bilo, ako bi se le trenutek pomišljali nastopiti proti osvobodilnim stremljenjem svojega naroda«. Povedal je, da slovenski socialisti občutijo tako socialno kakor tudi narodno zatiranje. Potem pa je pojasnil razliko v pogledih angleškega, nemškega in slovenskega delavstva: »Angleški delavec pozna zgolj socialni boj, nemški in italijanski delavec poznata socialni in politični boj, češki in slovenski pa poznata socialni, politični in narodnokulturni jezikovni boj. Smešno bi bilo, če bi se hotel slovenski David bojevati v opremi angleškega ali nemškega Goljata« (Prunk 1987, 182–185).

Čeprav je majniška deklaracija omenjala oboje, narodnostno načelo in hrvaško državno pravo (to slednje predvsem zaradi hrvaških pravašev), je bilo Slovenski ljudski stranki jasno, da je treba slovenske narodne pravice utemeljevati na naravnem pravu. To je jasno povedala v članku v Slovincu 10. januarja 1918: »Jugoslovani zahtevamo svojo lastno državo pod Habsburžani ne le na podlagi naših zgodovinskih pravic, ampak na naravnem pravu. Z narodno avtonomijo se ne moremo zadovoljiti, tako avtonomija danes velja, jutri ne. Trdno poroštvo politične svobode nam more dati le lastna država.« V tistem trenutku so videli to lastno državo še pod Habsburžani (Slovenec, 10. januarja 1918).

Tik pred razpadom habsburške monarhije, ko je že bila na obzoru popolnoma samostojna država habsburških Jugoslovanov, je vodilna politična sila pri Slovencih, Slovenska ljudska stranka, konec septembra 1918 poskusila definirati

ustavnopravno ureditev prihodnje države, kjer je za Slovence in Slovenijo jasno predvidela narodno avtonomijo. Avtor te definicije je bil stari izkušeni politik, po izobrazbi zgodovinar, dr. Fran Šuklje. Svoj politični predlog je znal pravno in politološko takole utemeljiti:

Ustavnost kake države, še bolj pa njena uprava, mora se prilagoditi naravnim razmeram. Le tedaj bode ustregla svojemu namenu, zasigurati prebivalstvu varni obstoj in razvoj. /.../ Zaradi tega nikake ozkosrčnosti med zakonodajalci in organizatorji naše samostojnosti. Zgodovinsko in državnoopravno ločeni skozi toliko stoletij se bomo lažje privadili eden drugemu, ako se bomo prosto gibali po svoje; ako se vsakemu jugoslovanskemu plemenu omogoči svobodni razvitek na naravni podlagi (Prunk 1992, 210, 211).

Nato pa je navedel, da bi morala biti nova država razdeljena na tri upravna ozemlja: 1. Slovenija z Istro, 2. Hrvaška v ožjem smislu in 3. Bosna in Hercegovina z Dalmacijo. Povedal je še, naj državna celota obravnava skupne zadeve »in one, katere se dajo skupno bolje opraviti po skupnih zakonih in skupnih državnih organih. Vse drugo naj se mirno prepusti zakonodajstvu in upravi posameznih državnih skupin« (Prunk 1992). To je bila čisto federalistična zamisel, čeprav so bili Slovenci, Hrvati in Srbi omenjeni kot tri plemena enega jugoslovanskega naroda.

Za konkretno zgodovinsko situacijo je treba omeniti, da je tak koncept prihodnje države popolnoma odstopal od koncepta hrvaške stranke prava, ki se je zavzemala za združitev vseh hrvaških dežel. Poleg zavesti o posebnem slovenskem kulturnem, političnem in socialno-ekonomskem položaju med združujočimi se »jugoslovanskimi plemeni« je pri Franu Šuklju v ozadju verjetno tudi popolnoma strateški politični premislek. Z razdelitvijo države na tri avtonomne upravne enote (državne skupine) in na združitev Dalmacije z Bosno in Hercegovino, ne pa s Hrvaško, je SLS poskušala preprečiti v novi državi preveliko hrvaško hegemonijo (Prunk 1992, 210–212).

Javni odzivi hrvaške politike na tak koncept SLS niso znani. Temu je nasprotovala le slovenska liberalna stranka, ki je opozarjala, da Hrvati ne bodo pustili vključitve Istre v slovensko upravno enoto. Prvak liberalcev, slovenski pisatelj Ivan Tavčar, pa je odločno nasprotoval »posebnim 'plemenskimi' teritorialnim enotam, saj v Jugoslaviji živi en sam enoten jugoslovanski narod« (Prunk 1992, 212). Res nenavadno stališče za slovenskega pisatelja.

Dne 29. oktobra 1918 je bila dejansko ustanovljena samostojna Država Slovencev, Hrvatov in Srbov s središčem v Zagrebu. Bila je nekakšna federacija vanjo vključenih nekdanjih pokrajin Avstro-Ogrske, s to posebnostjo, da so se slovenske pokrajine, ki so se rešile v to državo, združile v skupno slovensko deželo. Slovenska dežela je znotraj Države SHS uživala visoko narodnopolitično avtonomijo, imela je svojo narodno vlado in uživala via facti samostojnost, čeprav se je prostovoljno imela za sestavni del Države SHS in ni postavljala zahteve po svoji formalni državni samostojnosti. Mesec dni obstoja Države SHS je bilo premalo, da bi se definirala in izoblikovala neka njena ustavnopravna ureditev.

Po mesecu dni se je ta država na pritisk srbskega naroda na obeh straneh Drine združila s Kraljevino Srbijo v Kraljevino SHS. V tej novi državi so pod vplivom najmočnejšega in zmagovitega srbskega naroda ter njegovih političnih institucij in organizacij prevladali narodno-unitaristični in centralistični pogledi. Tem pogledom pa so začeli že kmalu nasprotovati slovenski katoliški narodnjaki in

hrvaški pravaši, ki so se na začetku leta 1919 organizirali v novo politično stranko Hrvatska zajednica.

V Sloveniji so tako katoliški narodnjaki kakor tudi manjši del socialistov na začetku leta 1921, ko je tekla razprava o jugoslovanski ustavi, zavzeli za avtonomijo Slovenije in za ohranitev slovenske narodne individualnosti. SLS je v ustavnem odboru konstituante vložila svoj ustavni načrt, ki si je Jugoslavijo predstavljal kot državo avtonomnih pokrajin. Bil je nekaj vmesnega med navadno pokrajinsko decentralizacijo in pravo federacijo. V naslednjih letih je SLS svoj federalistični koncept še izgrajevala in se zanj tudi politično zavzemala. Najjasneje je to pokazala s svojim programom pred volitvami v jugoslovansko narodno skupščino, ki so bile marca 1923. V brošuri *Kaj hočemo?* je SLS poudarila, da hoče avtonomijo za Slovenijo in je tudi razložila, kaj si predstavlja pod avtonomijo. Orisala jo je zelo široko. Avtonomija je za SLS politična, gospodarska, socialna, kulturna in narodna samostojnost slovenskega naroda. Je boj za pravico in samostojnost Slovencev, da o lastnih stvareh na lastnih tleh odločajo sami (Prunk 1987, 60, 61). Tak program je bil implicitno federalističen, čeprav ni bil tako imenovan, ampak le »avtonomističen«. Besede federacija in zahteve po federalnem statusu za Slovenijo še niso izrekli, ker so bili v tistem trenutku še v sporu z Radićem, ki je zahteval nekaj takega kot federacijo, in niso hoteli ponavljati njegovih parol. Po drugi strani pa sta se jima zdela izraz avtonomija in njen širok opis za Slovence čisto zadostna. Pri taki avtonomistični semantiki je SLS v svojih narodnopolitičnih konceptih vztrajal ves čas prve Jugoslavije. Drugo, kar je bilo v političnem programu SLS iz marca 1923 zanimivo, je bilo jasno izraženo protiliberalno stališče o eni sami jugoslovanski zbornici. V svoj program so postavili zahtevo, ki je bila tipična za krščansko stanovsko pojmovanje družbe. Predlagali so dvodomni parlament z eno politično in eno socialno-gospodarsko zbornico. Ravno tako dvodomno strukturo so si zamislili za parlament avtonomne pokrajine Slovenija (prav tam, 197).

V trenutku, ko je SLS izdala svoj programski dokument, ki je impliciral federalistično ureditev, pa s federalističnim pogledom ni bila več edina v Sloveniji. Zanj oz. za avtonomijo Slovenije in za ohranitev slovenske narodne individualnosti so se izjasnjevale še nekatere druge manjše nekatoliške politične skupine. Najprej je bila od leta 1921 tu majčkena skupina socialistov, nekdanjih masarykovcev (Prepeluh, Lončar), ki ni imela veliko politične moči.

Potem je bila tu zanimiva, kratkotrajna pojava nekakšne liberalne Slovenske republikanske stranke dr. Antona Novačana. Ta je bil na začetku leta 1923 povezan z Radićem in njegovo Republikansko seljačko stranko. Tako se je po njenem zgledu prvi med Slovenci izrekel za radikalno federalistično ureditev jugoslovanske republike in federalni status Slovenije v njej.

Slovenska radikalna stranka se je zavzemala za politično, gospodarsko in kulturno svobodo slovenskega naroda. »Po božjih in naravnih zakonih« je zahtevala popolno narodno suvereniteto. Poudarjala je, da nima nihče pravice odločati o usodi Slovencev brez njihove volje in priznanja. Zato je zahtevala za Slovenijo posebno državnost in popolno politično samostojnost v Jugoslaviji: preoblikovani v federalistično republiko (Perovšek 1984, 20, 21).

Strankin voditelj dr. Novačan je na začetku leta 1923 v več člankih v glasilu Republikanec razlagal svoj pogled na federacijo. Zanj je to država več narodov, ki zagotavlja posameznim narodom, da se o svoji državni skupnosti med seboj spora-

zumejo, in to ne pod pritiskom od zgoraj, marveč na podlagi pravega izraza ljudske volje (Republikanec, 8. marec 1923). Razlagal je, da je federacija več kot avtonomija, da ima vsaka avtonomija, ožja ali širša, zakonodajna ali »s kakšnim drugim lepim pridevnikom to slabost, da je nad njo še nekdo višji, neki gospodar, ki ji ukazuje in ji kaže pot, po kateri sme hoditi« (Republikanec, 4. januar 1923). Nasprotno pa je pomenila Slovenski republikanski stranki federacija »popolno upravno samostojnost Slovenije, ki bi bila v njej država za sebe, pravno tako, kakor so države za sebe posamezni deli velike federativne Amerike ali pa federativne republike Švice« (Manifest slovenskih republikancev, Republikanec, 8. marec 1923).

Tako pojmovanje federacije ima seveda že vse poteze konfederacije. S takimi pogledi je bil Novačan začetnik tistih slovenskih pogledov, ki so hoteli dati enotam federacije čim večje kompetence in nekakšno suverenost. Taki pogledi so vidni med nekaterimi slovenskimi meščanskimi politikami med NOB, ko se je Slovenija skušala vključiti in prilagoditi jugoslovanski avnojevski federaciji. Jasno so poudarili, da je »oblast posameznih federalnih enot (držav), ki tvorijo zvezo, prvotna, samonikla iz lastne suverenosti, oblast zveze pa drugotna, izvedena iz suverene oblasti federalnih edinic« (Prunk 1992, 367, 368).

Tako misel so med NOB javno podpirali tudi slovenski komunisti (Kidrič), čeprav ob nobeni priložnosti niso pozabili poudariti, da »brez Jugoslavije ne more biti govora o nadaljevanju politike in boja za osvobajanje slovenskega naroda« (Prunk, 1992, 371). To je bila po eni strani varovalka pred možnimi očitki slovenskega separatizma in sankcijami s strani KPJ. Verjetno pa je bilo to po boljševiskem modelu kar temeljno prepričanje slovenskih komunistov, da je boj za socializem resnično mogoč samo v večji državi, to pa je bila za slovenske komuniste Jugoslavija. Pri tem nazoru so vztrajali skoraj čisto do zadnjih dni Jugoslavije.

Toda v prvih letih komunističnega gibanja v Sloveniji, ko še niso bili boljševizirani (Fischer in drugi 2005, 271), so se slovenski komunisti zelo kritično izražali do slovenskega položaja v Jugoslaviji in zahtevali pravico do samoodločbe zase in za vse jugoslovanske. To so še jasno povedali na II. državnih konferenci KPJ na Dunaju maja 1923. V resoluciji te konference so zapisali, da se mora KPJ postaviti na stran nesrbskih narodov, glede državne ureditve pa se mora zavzeti za federativni državni pravni princip (Perovšek 1984, 5–27). Slovenski komunisti so bili prvi v KPJ, ki so zavrnili tezo o obstoju enega samega jugoslovanskega naroda in zahtevali, naj KPJ sprejme federativni pravni program.

Vsa ta stališča so poudarili še v politični resoluciji pokrajinskega sveta za Slovenijo 22. julija 1923 in jih v nadaljnjem poteku razprave v KPJ še dopolnjevali. Zelo poseben in daljnoviden pri tem je bil član slovenskega pokrajinskega vodstva inženir Dragotin Gustinčič, ki je srbske člane KPJ opominjal, da bi »zaradi svoje politične morale, osebnih medsebojnih bojev in popolnih organizacijskih nesposobnosti, pa tudi zaradi splošnih gospodarskih, kulturnih in zemljepisnih razlogov, Srbi morali živeti brez Slovencev in Hrvatov v južnoslovanski in balkanski federaciji – če bi se le v Srednji Evropi oblikovala neka druga socialistična federacija«.¹

Gustinčič je bil prvi med Slovenci, ki je svoj dvom o primernosti Jugoslavije za razvoj slovenskega naroda takole izrazil: »Slovenci in Hrvati nikakor ne razumejo, zakaj bi raje bili v skupni državi s Srbijo, Bosno in Hercegovino, Črno goro in Makedonijo kakor pa z Avstrijo, Madžarsko, Češko in Moravsko.« Na svoje srbske tovariše je naslovil tudi naslednje besede: »Gotovo, prijatelji, mi smo z vami, z vsem

Balkanom, mi hočemo z vami v skupno federacijo, toda kot gospodarsko in tehnično mnogo slabši, pridite tudi vi k nam v Srednjo Evropo! Vi rabite velike pomoči, da se uredite in organizirate v moderno gospodarsko življenje, in te pomoči vam mi, Slovenci in Hrvati, sami ne moremo dati. Za to je treba močnejših sil« (prav tam).

Taki pogledi so bili tedaj med Slovenci redki, vsaj javno publicistično jih ni nihče razglašal, vsi so videli le v Jugoslaviji (nekateri so jo želeli preurejeno) prihodnost slovenskega naroda.

Do neke vrste večje kritičnosti do Jugoslavije in do narodne politične misli slovenskih političnih strank, tudi do avtonomistične politične misli SLS, je prišlo na začetku druge polovice dvajsetih let. K besedi sta se javila en pripadnik katoliškega križarskega gibanja, ki je spadalo v politični tabor SLS, in en mladi liberalni narodno-demokratski publicist. Oba sta eksplicitno omenila vrednost nacionalne države tudi za slovenski narod.

Član križarskega gibanja, študent Božo Vodusek, je svoj članek Etika in politična misel Slovencev objavil v časopisu Križ na gori² (III/1926/27, str. 103–109).

Zapisal je, da je propagiranje jugoslovanstva med Slovenci neetično, dokler na strani Srbov ni dana podlaga enakopravnosti. »Edino ena plat je etična: ne propagiranje med rojaki, ampak nasprotno, med Srbi, kajti tam je ta ideja visoko etična, ker pomeni odrekanje nasilja« (Prunk 1992, 72). Ocenil je, da se slovenski narod zavzema za avtonomijo, da protestira proti neenakopravnosti in krivicam, ki jih doživlja v Jugoslaviji, toda teh krivic ne zavrača dovolj odločno s primernim moralnim poudarkom.

Nato pa se je povzpел do novega povsem točnega spoznanja, ki ga je takole jasno razložil: »Naša notranja neenakopravnost izvira iz dejstva, da mi Slovenci še nismo političen narod, da še nismo spočeli najvišjega političnega ideala, ki mu ta naziv pristaja ... Lastna državna oblika je za narod enak ideal kakor za poedinca osebna svoboda. Ko bo ideal lastne državne oblike sam po sebi rasel iz nas, se bo vprašanje načina njegove uresnitve samo rešilo ... V okviru sedanje države je edina rešitev v tem duhu federacija« (Prunk 1992, 73).

Taka jasna in drzna misel mladega katoličana, ki se je kmalu nato oddaljil od katolištva, je izzvala mladega svobodomisleca, demokratično narodnjaško usmerjenega Lojzeta Umeta, k poglobljeni ostri analizi slovenskega političnega položaja in programskemu načrtu za njegovo preseganje. Objavil ga je v glasilu svobodomiselnih levo narodnjaško demokratičnih mladine Mladina.³

Na začetku svoje analize je povedal, da sta v tistem trenutku samo še dve stranki na Slovenskem, ki sta proti ideji samostojne združene Slovenije, to sta liberalna Samostojna demokratska stranka in socialdemokratska Socialistična stranka Jugoslavije. Omenil je, da je v zadnjem času tudi avtonomistična SLS »začel popuščati v boju za samostojno združeno Slovenijo« (Prunk 1987, 73). Ocenil je, da SLS, vezana na cerkveni aparat, ni dovolj duhovno pripravljena za revolucionarni boj za dosego slovenske samostojnosti, ker je njegova socialna struktura za kaj takega neprimerna.

Lucidno je ocenil, »da je borba za samostojno združeno Slovenijo revolucionarna borba, in sicer ne samo kot borba za čisto samostojno, od Jugoslavije odcepljeno državo, na katero Slovenci za zdaj še ne mislimo (pravico do nje pa imamo in je prav, da je poudarjeno), temveč kot borba za vsako obliko slovenske samostojnosti, ki se propagira za avtonomno Slovenijo, za južnoslovansko federacijo, katere en člen naj bi bili tudi Slovenci« (Prunk 1987, 74).

Ude je nato v tridesetih letih do propada jugoslovanske države združil majhen, a zanimiv krog neodvisne slovenske svobodomiselnih inteligence okoli lista Slovenija. V primerjavi s svojimi pogledi v dvajsetih letih se je zaradi sektaške dogmatske politike KPJ distanciral od delavskega gibanja. Njegov krog je kazal poudarjeno senzibilnost za slovensko narodno samoodločbo ter zagovarjal politično demokracijo in humaniteto zoper vsa pačenja s strani katerega koli političnega gibanja (Prunk 1987, 75).

S šestojanuarsko diktaturo so se politične razmere spremenile. S suspenzom ustave in političnih strank se je zmanjšala politična svoboda in s tem svoboda izražanja političnih programov, to je politične misli. Tako smo imeli prvi dve leti diktature v izražanju slovenske politične misli nekakšno mrtvilo. Najmočnejša slovenska politična sila Slovenska ljudska stranka je dobri dve leti in pol podpirala centralistični in unitaristični šestojanuarski režim. Tudi po odhodu v opozicijo septembra 1931, ko se je Beograd v Sloveniji oprl na unitaristične in centralistične liberalce, SLS ni ničesar izrekel glede slovenskega narodnega vprašanja. Zatekel se je v nekakšno pasivno rezistenco in v svoj katoliški versko-moralni univerzalizem, kakor je njegovo stališče formuliral njegov voditelj dr. Anton Korošec: »Slovenski narod niso ohranili meči, ampak trdna vera v ljudsko pravdo, v prvenstvo duha pred materijo, v končno zmago pravice nad krivico. To vero mu je oznanjala katoliška vera, ki jo je globoko vsadila v narodovo dušo. Po katoliški veri smo člani kulturne zajednice Evrope, iz nje izvira vsa naša narodna moč in vera v bodočnost« (Slovenec, 29. septembra 1931).

Članek je izraz prave katoliške samozavesti, ki temelji predvsem na veri in moralni. Taka politična filozofija je bila primerna za nastopanje v demokratičnem času in zoper politične nasprotnike, ki so se držali temeljnih demokratičnih principov. Toda v času Koroščeve izjave so se nad Evropo že zgrinjali oblaki totalitarističnih režimov, ki si niso pomišljali potepati vseh demokratičnih in moralnih načel. Načelnik SLS dr. Korošec je bil kot mnogi drugi demokrati po Evropi trdno prepričan, da je demokracija sama po sebi neuničljiva, in ni znal predvideti nikakršnih obrambnih mehanizmov za konkretno obrambo slovenskega naroda, če ga bo doletela katastrofa agresij totalitarističnih sil. Usoda mu je bila prizanesljiva ... Umril je slabega pol leta pred okupacijo Jugoslavije in Slovenije s strani nacističnih sil.

Toda kljub pritisku jugoslovanskega unitarističnega režima in morda ravno zaradi njega, ki je na določen način v perspektivi ogrožal slovenski jezik in slovensko narodno identiteto, je prišlo v Sloveniji leta 1932 do jasne, času primerne formulacije, kaj je narod in kaj je slovensko narodno vprašanje, ki naj bi bilo osnova za gibanje za obrambo slovenstva. To razmišljanje in opredeljevanje zanj je sprožila maja 1932 mala knjižica svobodomiselnega slovenskega kulturnega delavca, literarnega kritika in dramaturga Josipa Vidmarja, z naslovom Kulturni problem slovenstva. V predgovoru knjižici je Vidmar odkrito napadel slovenske liberalne politične voditelje, češ da so slovensko liberalno javnost kompromitirali s svojim zavzemanjem za jugoslovanski narodni unitarizem. V knjižici je orisal eksistencialno bistvo narodov in njihov razvoj v civilizaciji. Temeljna bistva naroda so zanj svojski jezik, kultura in mišljenje. Nato pa je zavrnil prav vse argumente za opustitev slovenstva, predvsem pa argumente o nevdržni majhnosti in nevarni zaprtosti pred drugim svetom ter nakazal pot duhovne oz. kulturne veličine malega naroda, češ »ustvarili bomo nove Atene ali novo Florenco« (Vidmar 1932, 92).

Vidmar, ki je za časa unitarističnega pritiska JNS dvignil glas v bran slovenstva, je pravzaprav samo izrekel občutje, ki je tedaj viselo v zraku. Hkrati pa je s tem odprl tudi razpravo, ki je o tem problemu marsikaj razčistila in še nekaj časa odmevala v vseh slojih slovenske družbe, kakor to ocenjuje Ervin Dolenc (Fischer in drugi 2005, 344).

V razčiščevanje se je prvi malo naivno umešal najuglednejši slovenski književnik Oton Župančič, ki je v članku O slovenstvu in amerištvu Luisa Adamiča v Ljubljanskem zvonu izjavil, da je Luis Adamič slovenski pisatelj, čeprav ne piše v slovenščini, izraža pa slovenskega duha, in da bi slovenska identiteta v Jugoslaviji ne bila okrnjena, če bi izgubili svoj jezik. Na Župančiča se je usul plaz kritik malega kroga slovenske svobodomiselne inteligence, ki je kot Vidmar poudarjala jezik kot temelj naroda. Ker slovenska liberalna stranka teh kritik liberalnih razumnikov ni dovolila natisniti v Ljubljanskem zvonu, so oni izstopili iz kroga sodelavcev Zvona in na začetku leta 1933 ustanovili svojo revijo Sodobnost. To je bil krog t. i. naprednih kulturnih delavcev, ki je postal ob okupaciji ena od ustanovnih skupin Osvobodilne fronte.

V liberalnem taboru je bila nato še dve leti, do 1934., razprava o pomenu jezika za slovenski narod, ki jo je najbolj zaostрил liberalec Vladimir Levstik s poudarkom na jeziku kot temelju naroda v svojem eseju Poslanstvo besede. S tem je sprožil nadaljevanje polemike, vendar ta razen obtoževanj ni prinesla ničesar vsebinsko novega (prav tam, 3–5).

Že leta 1932 pa sta pripadnika dveh vzhajajočih političnih subjektov, krščanskih socialistov in komunistov, zavzela stališče v tej polemiki. Krščanski socialist France Terseglav je v krščanskosocialistični reviji Beseda o sodobnih vprašanih ostro zavrnil Župančičevo pisanje. Poudaril je, da je jezik »substancialna forma in najadekvatnejši zunanji izraz narodnega bistva«. Ocenil je, da je Župančičev predlog, da bi živeli nezavestno narodno življenje – »narodno življenje po notranjem bistvu« kot Adamič in brez pomisleka žrtvovali svoj jezik – nerealen in nesprejemljiv. »S takim pisanjem Župančič zanika smisel in pomen Prešerna in vrača ugled Dežmanu« (Prunk 1977, 132, 133).

Zanimivo je bilo, da je Vidmarjevo knjižico in njegove poglede na narod in slovensko narodno vprašanje popolnoma negativno ocenil mladi slovenski komunist Tone Brodar, kar je bil psevdonim za Edvarda Kardelja. To je storil v svoji razpravi z naslovom Narodno vprašanje kot znanstveno vprašanje v nekaj nadaljevanjih v od konca leta 1932 legalni komunistični reviji Književnost. V zelo samozavestnem tonu, kakršen je bil značilen za tedanje komuniste, je kritiziral Vidmarja in njegovo kulturno pojmovanje naroda. Poudaril je, da je narodno vprašanje »širok kompleksen družbeni pojav, ki zajema celotno družbeno nadstavbo«. Kritik je v nadaljevanju razgrnil marksistični nauk o narodu, ki ga je utemeljeval s parafraziranjem Stalinove definicije naroda. Ponovil je tezo, da je po svojem množičnem nosilcu »postalo nacionalno vprašanje v bistvu kmečko vprašanje«. Poudaril je, da je znanstveno spoznanje nacionalnega problema postalo orožje delavskega razreda. Zato je za komuniste ideja naroda borbeno sredstvo za socialno osvoboditev človeštva (Prunk 1992, 260, 261).

V ozračju te razgrete razprave o bistvu naroda in slovenskega narodnega vprašanja in zaostrenega narodnopolitičnega boja med jugoslovanskimi narodi se je za odločen politični korak odločila najmočnejša slovenska politična stranka,

SLS, ki je bila že dobro leto v opoziciji. Vodstvo stranke je bilo že nekaj časa pod pritiskom svoje volilne baze, tako kmečke kakor tudi krščanskih socialistov, češ da je preveč oportunistična v svoji politiki do Beograda in da ne zastopa dovolj odločno slovenskih zahtev in potreb po avtonomiji.

Tako je proti koncu leta 1932 načelstvo SLS pripravilo svojo slovensko narodno deklaracijo. O genezi te deklaracije imamo nekaj hipotetičnih razlag. Eno je objavil tudi pisec te razprave (Prunk 2006, 83–91). Danes pa pisec vse bolj verjame razlagi o nastanku Slovenske deklaracije, ki jo je v spominih na Antona Korošca zapisal njegov zaupnik, sociolog, teolog in urednik Slovenca dr. Ivan Ahčin. Ta trdi, da je načelstvo nekaj tednov konec leta 1932 pripravljalo tako deklaracijo in je naredilo nekakšen osnutek. Na zadnjo prednovoletno sejo pa je svoj predlog prinesel kar sam načelnik dr. Korošec, zaradi jasnosti in kratkosti njegovega predloga pa jo je načelstvo brez popravkov sprejelo. Slovenska deklaracija, ki je dobila tudi ime punktacije, ker so takrat podobne deklaracije objavljale tudi druge opozicijske stranke v Jugoslaviji, je bila besedilo z radikalnimi narodnimi zahtevami. Deklaracija je ugotavljala, da je slovenski narod razkosan na štiri države. Zato je njegova temeljna zahteva, naj se združi v eno samo politično enoto, ker se lahko le tako obvaruje in si zagotovi splošen napredek. Glavnemu delu naroda v Jugoslaviji je postavljena naloga, naj za ta ideal dela, dokler ne bo uresničen. Zato si mora slovenski narod v Jugoslaviji priboriti samostojen položaj, ki bo neprestano privlačna sila za vse druge dele naroda v sosednjih državah. Zato slovenski narod potrebuje nacionalno individualnost, ime, zastavo, etnično skupnost, finančno samostojnost, politično in kulturno svobodo, radikalno socialno zakonodajo, ki lahko zagotovi življenjske koristi in harmonično razvijanje vseh potrebnih in produktivnih poklicev, še posebej kmečkega in delavskega razreda. Za doseg tega je potrebno, da si Slovenci, Hrvati in Srbi ustvarijo po svobodnem sporazumu in na demokratični podlagi državo samoupravnih enot, katerih ena naj bo Slovenija (Prunk 1986, 221).

Deklaracija, čeprav v teoretskem politološkem smislu ni kakšna posebna inovacija, je bila v praktičnem političnem smislu radikalni nov korak. Eksplicitno je zahtevala združitev vseh Slovencev čez vse meje v zedinjeno Slovenijo. Zahtevala je visoko narodnopolitično avtonomijo za Slovenijo in federativno preureditev Jugoslavije, za katero naj se v svobodnem sporazumu dogovorijo jugoslovanski narodi. Pomembna je bila zaradi njene nosilke, najmočnejše slovenske politične sile, SLS. Zato jo lahko imamo kar za najpomembnejši, najjasnejši in najradikalnejši programski narodnopolitični dokument Slovencev med obema vojnoma. Kljub temu so njo in njeno nosilko stranko SLS slovenski politični nasprotniki kritizirali in napadali. Liberalci so ji očitali federalizem in separatizem, češ da federalizem sam po sebi vodi v separatizem, ter zahtevali in dosegli sodne sankcije Beograda zoper avtorje deklaracije.

Manj razumljiva je komunistična kritika deklaracije takrat in v poznejših letih, če pa se je partija sama zavzemala za podoben program. Pri komunistih je šlo za njihovo ideološko nestrpnost do katoliških narodnjakov, ne glede na to, kaj so ti konkretnega počeli pri narodnem vprašanju. Zanimivo je, da je najti eho te ideološke nestrpnosti še danes v najnovejših zgodovinskih delih nekaterih sodobnih slovenskih zgodovinarjev, ki deklaraciji očitajo utopičnost in nerealnost. Ravno tega obojega deklaraciji ni mogoče očitati. Njena daljnovidnost in realizem sta se pokazala že prej kot v desetih letih po njenem nastanku. Na začetku protiokupa-

torskega odpora so vse slovenske protifašistične politične stranke razvile enak narodnopolitični program, kakršnega je oznanjala Slovenska deklaracija SLS. In zgodovina je potrdila tudi njeno realistično napoved in zmožnost. V protifašističnem boju je slovenskemu narodu ob koncu vojne uspelo za nekaj časa osvoboditi vse slovensko etnično ozemlje, torej udejanjiti ideal zedinjene Slovenije.

V zadnjih letih pred drugo svetovno vojno je bilo vseslovensko razmišljanje o narodu in narodnem vprašanju ujeto v težo grožnje pred nacistično agresijo na Jugoslavijo in Slovenijo. Tako je vsa slovenska narodnopolitična misel računala s slovensko naslonitvijo na Jugoslavijo oz. slovensko perspektivo v Jugoslaviji. Tako programsko orientacijo je mogoče videti pri vseh tistih slovenskih političnih subjektih, ki so stali na afirmativnem stališču do slovenske narodne individualnosti obstoja in razvoja. Druga značilnost večine teh programov je povezovanje nacionalnega s socialnim vprašanjem.

To pa so bili katoliški narodnjaki SLS, komunisti in krščanski socialisti. Komunistično načelno stališče do rešitve slovenskega narodnega vprašanja je videti v ustanovnem (čebinskem) manifestu KPS iz aprila 1937 in nato v knjigi voditelja slovenskih komunistov, ki je na začetku leta 1939 pod psevdonimom Sperans izdal knjigo *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. V njej je skoraj dobesečno taka formulacija kot v Slovenski deklaraciji SLS iz leta 1932: 1. »V Jugoslaviji imajo *Slovenci* (op. J. P.) pred seboj najvažnejšo nalogo, priboriti si morajo tak položaj, da bo ta del Slovencev postal privlačno središče vsega slovenskega naroda in opora drugim Slovincem v njihovem demokratičnem boju za svobodo« (Kardelj 1957, 388).

Slovenska ljudska stranka je nekaj mesecev po čebinskem manifestu v tedniku *Domoljub* takole oznanjala svoj narodni program: »Slovenski narod ima že skoro sto let, tj. od leta 1848, bistveno isti program, le razširjal in poglobljal ga je vzporedno z razvojem razmer. Danes bi ta program lahko na kratko izrazili takole: v okviru skupne jugoslovanske države zahtevamo popolno politično, kulturno in gospodarsko samoupravo Slovenije in varstvo naših rojakov čez državne meje« (*Domoljub*, 25. avgust 1937).

Intelektualna desnica SLS je spomladi leta 1938 izražala podobne zahteve v *Straži* v viharju (vodja Lambert Ehrlich), le še z dodatkom, da mora slovenski narod ohraniti katolicizem in biti vključen v močno krščansko Jugoslavijo. Voditelj SLS dr. Korošec pa je nekaj dni pred izbruhom druge svetovne vojne izrekel misli o Slovencih in Jugoslaviji, ki bi jih mogli ovrednotiti kot njegov testament. »Predvideval je nacifašistično agresijo na Jugoslavijo. V tem slučaju je svetoval Slovincem, da se zatečejo pod protektorat Italije, kjer bodo lažje preživeli kataklizmo, ker pred Italijani nimajo manjvrednostnega kompleksa kot v odnosu do Nemcev. Verjel je v dokončno zmago demokratičnih sil, ki bodo obnovile Jugoslavijo. V tem primeru je Korošec svetoval ponovno vključitev Slovencev v Jugoslavijo, ki je po njegovem za Slovence minor malum« (Prunk 1992, 287).

Krščanski socialisti pa so svojo najpomembnejšo, najveljavnejšo narodnopolitično deklaracijo oznanili septembra 1938 na velikem ljudskem zborovanju v Kamniku. Poudarili so, da se bodo borili za svobodo slovenskega naroda in neodvisnost države, katere bistveni sestavni del so. »Odločno bomo delali za to, da bo Jugoslavija dobra in pravična mati vsemu slovenskemu, hrvaškemu in srbskemu delovnemu ljudstvu, ki naj v njej reši tudi najtežje: socialno vprašanje« (prav tam).

Najbolj poglobljen in najizvirnejši je bil program mladih krščanskosocialističnih intelektualcev iz akademskega društva Zarja. Njihov glasnik, zgodovinar Bogo

Grafenauer, je njihov pogled na slovensko narodno vprašanje predstavil na t. i. Bohinjskem socialnem tednu Zarje takole: »Slovence na Jugoslavijo veže trojna vez: 1. zemljepisna usmerjenost večine našega ozemlja, 2. narodnostna zveza z drugimi južnoslovanskimi narodi, 3. misel, da smo sami v današnjem položaju prešibki, da bi mogli vzdržati v boju za tako važno ozemlje, kakor je naše, in da zato rabimo ožjo zvezo z edinimi sorodnim elementom, ki se ga dotikamo« (Grafenauer 1939, 114). Nato Grafenauer poudari pomen slovenskega ozemlja tako za Balkan, Panonijo kakor tudi za Srednjo Evropo, »ki ji po velikem delu pripada«. Iz tega pa je izpeljal trditev, da »Slovenija tej vlogi ne more ustrezati zgolj kot podrejena edinica centralistično urejene, po večini balkanske, države, marveč samo kot njen del z velikimi avtonomistični pooblastili« (prav tam). Razložil je še, da »naš boj za Jugoslavijo ni v nikakršnem nasprotju z našim prepričanjem o narodni samobitnosti Slovencev, ki nam je kot naravna in zgodovinska resnica nedotakljiva podlaga za vse naše delo« (prav tam, 115).

Na koncu svojega referata pa je opredelil, na čem mora temeljiti slovenska narodna skupnost:

V našem položaju je zaenkrat glavna konkretna zahteva pač ta, da mora imeti vse politično delo pred očmi vse narodne interese, ne pa samo interesov posameznih strank ali celo ožjih skupin. In druga, da je treba odstraniti zlorabo ideoloških vrednot iz politike in poskrbeti za politično vzgojo ljudstva. Pri svojem mnenju se dobro zavedam, da bo ostala tako strankarska kakor svetovnonazorska diferenciacija. Zavirati jo s kakim totalitarizmom imam za napačno, ker me zgodovina uči, da so si Slovenci priborili svoje največje politične pridobitve v znamenju demokracije (prav tam).

Ta stališča so bila konec leta 1939 vodilo krščanskim socialistom pri njihovem definiranju slovenskega narodnega vprašanja ob snovanju slovenske demokratične stranke in januarja 1940 Edvardu Kocbeku v njegovem članku Slovenci in politika, v katerem je prediral za aktivizacijo slovenske politične volje.

Tak pluralistični razvoj teorij o narodnem vprašanju je prekinila okupacija. Z razkosanjem Slovenije in z očitnim prizadevanjem vseh okupatorjev za uničenje slovenskega naroda je nastala za Slovence težka eksistenčna stiska. Ta je rodila slovenski protiokupatorski protifašistični upor. Žal so se Slovenci ob vprašanju organizacije, strategije in taktike ter vodenja odpora razklali na dva dela. Razkol je bil ideološko pogojen z več kot polstoletno ideološko razcepljenostjo slovenskega naroda. Etablirane slovenske politične stranke, katoliško-narodnjaška in liberalna, so predlagale taktiko previdnega čakanja in začetek oboroženega odpora šele takrat, ko bo okupator na velikih bojiščih oslavljen in bo njegova moč tudi v Sloveniji manjša. Majhne leve politične skupine, ki so se od vodilnih političnih strank odcepile že pred vojno, pa so se že aprila 1941 združile pod vodstvom Komunistične partije Slovenije v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, ki je ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo pozvala slovenski narod na takojšen oborožen odpor proti okupatorju. Osvobodilna fronta je poudarila, da se bori za vzpostavitev svobodne zedinjene Slovenije v okviru prenovljene federativne Jugoslavije. Omenjala je, da se bori tudi za vzpostavitev pravičnejšega socialnega reda, v katerem ne bo prostora za stare meščanske stranke. To je bila že odkrita napoved socialistične revolucije.

Glede narodnega programa sta obe krili slovenske politike med drugo svetovno vojno revolucionarno in kontrarevolucionarno stali na enakem stališču: cilj

je svobodna zedinjena Slovenija v okviru federativne Jugoslavije. Ta programski cilj je po vojni uresničila Komunistična partija Slovenije sama, ker si je z zmago v državljanski vojni zagotovila popolno oblast v Sloveniji ter izključila vse svoje idejne, politične in razredne nasprotnike.

V socialistični Sloveniji se je nato razvijala samo ena socialistična politična misel o narodu. Pluralizem v narodnopolitično misel se je vrnil šele s prispevki za nov slovenski narodni program v 57. številki Nove revije leta 1987 in za zmago demokracije na volitvah aprila 1990.

Opombe

1. Perovšek et al., ur. 1990. Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ 1923, dokumenti (dok. 43, str. 352, 354, 355).
2. Križ na gori III/ 1926/27, str. 103–109.
3. Mladina 1927/1928, št. 1, str. 16.

Literatura

- Buchstab, Günter in Rudolf Uertz. 2004. *Christliche Demokratie in zusammenwachsenden Europa: Entwicklungen, Problematik, Perspektiven*. Freiburg, Basel, Wien: Herder.
- Buchstab, Günter in Rudolf Uertz. 2006. *Nationale Identität in vereinten Europa*. Freiburg, Basel, Wien: Herder.
- Domoljub*. 1937. Program Slovenske ljudske stranke, (25. avgust).
- Fischer, Jasna, Jurij Perovšek, Tarko Lazarevič, Ervin Dolenc, Bojan Godeša, Aleš Gabrič, Zdenko Čepič, Nataša Kandus, Igor Zemljič in Neven Borak, ur. 2005. *Slovenska novejša zgodovina*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Gantar Godina, Irena. 1987. *T. G. Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem 1895–1914*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nation and Nationalism*. Ithaca N. Y.: Cornell University Press.
- Juhant, Janez in Rafko Valenčič. 1994. *Družbeni nauk Cerkve*. Celje: Mohorjeva družba.
- Kann, Robert. 1964. *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie: Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918. BD1*. Graz-Köln: Böhlhaus Nachf.
- Kardelj, Edvard. 1957. *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. 2. Izdaja. Ljubljana. Državna založba Slovenije.
- Korošec, Anton. 1931. N. p. *Slovenec*, (29. september).
- Mommsen, Hans. 1963. *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage in habsburgischen Vielvölkerstaat: 1. Das ringen um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867–1907)*. Wien: Europa-Verlag.
- Nell-Breuning, Oswald. 1977. *Soziallehre der Kirche*. Wien: Europaverlag.
- Novačan, Anton. 1923. N. p. *Republikanec*, (8. marec).
- Novačan, Anton. 1923. N. p. *Republikanec*, (4. januar).
- Pelikan, Egon. 1997. *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*. Maribor: Obzorja.
- Perovšek, Jurij, ur. 1990. *Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923: dokumenti o oblikovanju federalnega nacionalnega programa KPJ*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Perovšek, Jurij. 1984. Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922–april 1923). *Zgodovinski časopis* 38, 1/2, 5–27.
- Pleterski, Janko. 1971. *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Prepeluh, Albin. 1912. Narodnost in socializem. *Naši zapiski* IX, n. p.
- Prunk, Janko. 1977. *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- Prunk, Janko. 1987. *Slovenski narodni programi 1848–1945*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Prunk, Janko. 1992. *Slovenski narodni vzpon. Narodna politika 1768–1992*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Prunk, Janko. 2006. Anton Korošec v opoziciji 1930–1934. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77, 2-3, 83–91.
- Republikanec*. 1923. Manifest slovenskih republikancev, (8. marec).
- Redžić, Enver. 1977. *Avstromarksizam i jugoslavensko pitanje*. Beograd: Narodna knjiga.
- Schulze, Hagen. 1994. *Stadt und Nation in der europäischen Geschichte*. München: C. H. Beck Verlag.
- Ude, Lojze. 1972. *Slovenci in jugoslovanska skupnost*. Maribor: Obzorja.
- Vidmar, Josip. 1932. *Kulturni problem slovenstva*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- Wehler, Hans-Ulrich. 2001. *Nationalismus, Geschichte, Formen, Folgen*. München: C. H. Beck Verlag.
- Zwitter, Fran. 1965. Slovenski politični preporod XIX. Stoletja v okviru evropske nacionalne problematike. *Zgodovinski časopis* 18, 75–153.